

z resničnim (včasih pa tudi namišljenim) znanjem, naj — preden izrečejo dokončno besedo o teh ali onih slabostih v dramaturgiji I. C. — te igre še enkrat malo preberó: od Romantičnih duš do Lepe Vide. Tudi prebiranje drugih njegovih spisov jim ne bi bilo v škodo, ko bi — in to pač morajo — prenavljali, z novih vidikov osvetljevali, vlekli ali ne vlekli črke v igrah I. C. ter nam pomagali razmišljati o naši preteklosti, sedanjosti in prihodnosti — kulturni, politični, socialni.

Po tej poti bodo — po mojem — najhitreje zares stopili v vabljeni svet gledališča »ogledala življenja«, pošteno si bodo prislužili našo hvaležnost in — če smem ob koncu biti še tudi malo nesramen — njih popularnost bo zagotovo trajnejša.

Peter
Božič

Dragi Ivan Cankar!

Urednik Ciril Zlobec me je ob stoletnici tvojega rojstva povabil, da napišem nekaj vrstic o tem, kako si in kako nisi vplival na moje, predvsem gledališko delo.

Mislim, da imam pravico, da ti o teh rečeh in še o marsičem drugem, kar sodi zraven, pišem kar osebno.

Vplival? Resnica je, da sem te veliko bral, zlasti tedaj, ko sem v dokaj razrvanih razmerah nekako z

muko končeval gimnazijo, za katero nisem imel kakega posebnega interesa, še posebej pa potem, ko sem se pojavil po končani maturi v Ljubljani. Priznam, da mi je v tistih časih šla tvoja literatura najbolj do živega, za kar pa so bili posebni razlogi.

Ko se je končalo uspešno drugo svetovno klanje, sem bil star deset ali enajst let, ravno dovolj, da nisem verjel niti besedice več, sicer poštenemu in za železničarja kar čez mero razgledanemu očetu. Nisem mu verjel in nisem verjel nikomur več prav, zlasti pa ne več tedaj, ko sem se z njim skupaj vrnil leta 1945 iz Nemčije in ko smo začeli zidati porušeno domovino in graditi pravičnejši svet. V vse tiste besede o velikem človeku M. Gorkega se je kar naprej vrival spaček, ki sem ga spoznal na lastni koži in čutil z lastnimi čutili skozi vsa štiri leta vojne. Videl sem na primer tudi človeka, ki je bil sprva povsem pravičen meščan, ko pa so mu trije osvoboditelji (v Nemčiji, prosim, in zame, zanj ne!), posilili dvanajst let staro hčerko, ki sem jo dobro poznal, je postal ta človek spaček. Videl sem marsikaj podobnega in enakega

skozi vojno, od blizu, in zaradi tega me odslej nikoli več docela ni mogel nihče prepričati o tem, da je človek nekaj, kar je bilo v pradavnini žival, skozi civilizacijo pa se je poplemenitil, zlasti s kulturo, tako da je postal tako spodoben kot kakšen ljubljanski meščan. Sploh pa me ni mogel nihče več prepričati, da je človek nekaj vzvišenega, nekaj, kar si je nadelo vse tiste vrline in vrednote, ki jih je prej nosil na svojih ramenih BOG, zdaj pa so postale last evropskega svobodoljubnega, demokratičnega, pravičnega in moralnega meščana. Ne, po tistih rečeh, ko sem videl malo bolj civiliziranega Evropejca, kakor je naš domači Ljubljančan, mi o njegovi lepoti duše ni bilo treba več pripovedovati. Pa da tukaj ne bo pomote, ni šlo za travme, kot mislijo razni dušni mehaniki, šlo je za prepričljive dokaze o odsotnosti nečesa, o čemer so mi polnili vsak dan ušesa, bodisi doma bodisi v šoli.

To pa so bili vsi tisti ideali in vrednote, ki jih je evropski meščan razglašal za svoje bivanjsko jedro. Absolutna svoboda, pravica, resnica, ljubezen, odpoved, žrtev, trpljenje. Slednje so namreč že dejanska posledica prvih, že stanje, ko svoje življenje žrtvuješ za te ideale in ko se z odpovedjo predaš zveličavnemu trpljenju, ki je tako ali tako podlaga vsemu, kar tvori plemenito slovensko dušo, moralno podstat misli, ne dejanj, slovenskega intelektualca in slovenskega meščana od tvojih časov sem.

V ta sindrom (jaz temu ne znam reči več drugače) nisem mogel verjeti, Bog pa v taki klavnici očitno tudi ne more biti; če pa je, je to krvav in perversen Bog, ki se naslaja nad sadističnimi in krvavimi ekscesi svojih polčloveknjakov. Ne, tudi njemu se ni dalo obesiti na nos niti enega vrednostnega sistema več. Iz moje predstave sta izginila Bog in človek. To so bila doživetja, na lastni koži, ki jih je doživljal otrok od svojega šestega leta naprej kar štiri leta in ki jih ni pobiral iz knjig ali pa ob teoretičnem »destruiranju«
vrednostnih sistemov, kot temu nekateri pravijo danes.

O neumnostih in krivicah, ki jih doživlja vsak mlad človek, ko stopa v kratkoviden in z drobnimi interesi prekrit svet odraslih, nisem prva leta po vojni razmišljal kot o neumnostih in krivicah, temveč kot o nečem, kar tako in tako ne more biti drugače, če je svet tak, kakršnega sem doživel kot otrok in me zaradi tega seveda od tedaj pa do danes ni mogel prepričati na primer nihče, da je trpljenje kakšen ideal, kakšna posvečena zadeva, kot je to velikokrat v tvojih novelah in črticah, ampak se mi je v vseh oblikah zdelo tako nesmiselno, kot se mi je zdel nor tisti nori Nemec, ki je na vrtu ustrelil svojo dvanajstletno hčer, ki so jo posilili trije vojaki osvobodilne armade 1945 v Freibergu na Saškem in v katero sem bil takole po otroško zaljubljen, saj sva kljub temu, da so drugi nemški otroci letali za menoj in vpili »Policki, Pollacki«, tičala vsak dan skupaj v otroških igrah. Nori Nemec jo je ustrelil zaradi tega, ker so tisti trije vojaki poteptali vse njegove ideale: pravico, čast, ponos, svobodo in kaj vem še kaj. Njegovi ideali pa so bili večni, saj so ga z njimi »futrali«
od Nibelunške sage, prek Goetheja in vse do vseh Mannov naprej. Tudi te ideale sem začel sovražiti in zdelo se mi je nekaj najbolj brezumnega imeti take ideale, da lahko zaradi njih ustreliš dvanajstletnega posiljenega otroka in ga zakoplješ na vrtu.

Zaradi vsega tega in še marsičesa drugega, saj vsega nima smisla naštevati, me noben tvoj ideal o trpljenju, o očiščevanju skozi trpečo smrt itd. ni mogel več prepričati.

Ko bi sedela ob skodelici kave in bi ti to pripovedoval, bi me razumel, o tem sem prepričan, toda nihče drug tedaj tega ni hotel razumeti. Ni hotel

razumeti, da je svet teh idealov porušen, da ga nisem porušil jaz, da ga je porušila ogromna množica tako norih Nemcev in vojakov, saj takih dogodkov in še hujših ni bilo malo in se jih še danes ne zmanjka, zlasti če malo pobrskaš po časopisih in prebiraš razna skopa poročila o vseh vojnah, ki še zmeraj trajajo na tem svetu, na vseh koncih tega sveta. Če imaš lastno izkustvo, si ti ni treba posebej predstavljati »dolgega skoka«, ko te civilizirani Amerikanci (saj so petkrat bolj razviti kot mi) vržejo s helikopterja ali pa otrokom, povsod po svetu, v imenu istih idealov, parajo trebuhe.

Ne gre mi v tem pisanju zato, da bi pisal nebulozne pacifistične spise, pišem samo o tem, kaj je in kakšno naličje je od sebe odvrгла tedaj ta svobodoljubna, demokratična meščanska Evropa. In marsikdo ji danes pridno sledi.

Smisel vsega tega je bil zame porušen že tedaj. Za zmeraj.

Tega pa nihče ni mogel razumeti, najmanj pa odrasli, ki so bili na ta ali oni način udeleženi v rušenju vsega tega, kar so mi vtepali v šoli v glavo učitelji ali pa nekaj let še moj oče, potem sem mu pa tako pobegnil. In v tej stiski sem bil s to nerazumno stvarjo sam, saj je naše medsebojno razumevanje zmeraj klišejski ritual znanih pojmov, znanih smiselnih tvorb. Na to stisko ni bilo nikjer nobenega odziva in zaradi tega sem začel tudi pisati, ne zato, da bi postal pisatelj ali ker bi v gimnaziji pisal lepe stavke, saj me pouk slovenščine, ki mi nikoli in nikdar, z vso tisto literaturo vred, ni dal odgovora ali pa enega samega znamenja, da razume mojo stisko, ni brigal popolnoma nič.

Če človek piše zaradi stiske, ne pa zaradi tega, ker si od tega obeta kakršnokoli kariero, bo seveda pisal tisto, kar ga spravlja vanjo, kar ga lomi. In v tem sva si bila vendarle podobna. Tudi najina samota je bila enaka in tudi trpljenje zaradi nje. Toda vendar je bila razlika: Tebi je vse to pomenilo ideal-trpljenje, samota, vse to je bilo zate nekaj, kar je bilo plemenito, boljše, nadnaravno in nadnaravna pravičnost je bila na njeni strani. Meni pa se je to živo kazalo vsak dan brez smisla, pa tudi nobene nadnaravne pravičnosti, kot npr. v tvojih Romantičnih dušah, ni bilo na tej strani, saj me ni bilo treba z marksizmom v roki prepričevati, da ni boga. To mi je dokončno dokazal svet klavnice, prav tako tudi to, da tukaj ni nobene vzvišene ideje, ki bi zravnala še tako klavna človeška ravnanja in dejanja.

Tukaj sva se razlikovala, dragi Ivan Cankar, in tukaj so šle najine poti vsaksebi.

Ko sem v Besedi objavil svoj prvi roman, objavil ga je urednik Ciril Zlobec, je imel zaradi njega že po prvem nadaljevanju obilo težav. Jaz pa nikakor nisem mogel razumeti zakaj, in zakaj skoraj nihče ne občuti tiste stiske, ki sem jo tam poizkušal izpovedati, in zakaj jo samo obsojajo.

Še od daleč mi ni prišlo na pamet, da je moje čutenje in gledanje na svet in na človeka popolnoma drugačno od tistih, ki so tisto splošno klavnico Evrope imeli samo za prehodno omahovanje vseh trdnih in večnih idealov.

In sprva sem namesto tega, da bi dosegel svoj namen, našel odziv na svojo stisko, se je nerazumevanje samo podvojilo. Dragi Ivan Cankar, takrat sem besen vrgel v kot vse tvoje knjige in šel v prvo oštarijo ter se napil do nezvesti. In vsaj deset let nisem maral pogledati nobene tvoje knjige več. Priznam, da sem do dna duše sovražil vse, kar je bilo zvezanega s temi ideali, saj so bili in jih ni bilo. Bili so tedaj, kadar so mi preprečili, da bi našel stik s svetom tak, kakršen sem bil, ni jih bilo, kadar bi jih morda člo-

vek krvavo potreboval, da bi urejal svoje razmerje s svetom. Bili so tukaj samo tedaj, kadar so me zapirali v kletko samote, kadar pa bi bilo treba s svetom spregovoriti skupen jezik, so kazali svoje prazne čeljusti, kot jih imajo stare babe. Pa še kakšen kos mesa se je držal med njimi od vsakokratne kanibalske pojedinke. In pod njimi, temi čeljustmi, sem se nemalokrat počutil kot tista moja dvanajstletna prijateljica iz Freiberga na Saškem, ki so jo kar naprej posiljevali in kar naprej streljali ter pokopavali na vrtu za hišo. In nemalokrat sem se vprašal, ali je bila moja krivda, in mnogokrat tudi to, ali je bila krivda moje generacije, če se je malodane vsa Evropa udeležila posilstva in streljanja svojih otrok in pobijanja v imenu teh idealov?

Ali je bilo mar dvanajstletno dekletce iz Freiberga na Saškem krivo, če je v pičlih trinajstih letih najbolj topoumno in vandalsko vzel hudič vse, kar je zgradila tale Evropa v nekaj stoletjih ali tisočletjih?

Pri nekaterih pa je moje pisanje našlo le odmev, med drugim tudi polno razumevanje urednika, Cirila Zlobca, ki tedaj ni klonil pod nobenim pritiskom in objavil vse do zadnjega nadaljevanja, za kar sem mu še danes hvaležen. Naj bo ob tej priliki zapisano tudi to.

Zgodilo se je namreč nekaj, kar marsikdo še danes ne razume, pa poskuša kakemu mlademu človeku zapreti usta. Začutil sem, da sem vendarle našel skupen jezik s svetom, da je ta jezik silno skromen, da pa vse to in vsa moja doživetja vendarle niso stvar moje bolne osebnice, za kar bi se gotovo takoj našel kak učinkovit psihiatrični kliše. Beseda, kadar gre zares, je odrešujoča, to sem spoznal takrat. In to, kar se je dogajalo tedaj in pozneje, je bilo samo dokaz, da vsa moja doživetja niso bila stvar moje zasebnosti, nobena zablada razbolelih misli, niti hipna zablada časa, temveč da si je tedaj res vsa ta demokratična in liberalna Evropa razgalila in vrgla raz sebe svoje naličje in da sem prav ta, vseeno očiščujoč in krvav obred spoznal in začutil na svoji koži. Neki moj prijatelj, s katerim sem bil tedaj precej skupaj, pa je mislil tedaj in misli še danes, da je bil to le »gumidefekt« časa in zgodovine. In to misli dandanes pri nas žal še veliko ljudi. To pa ni bilo v ničemer več podobno, razen tvojih socialnih in političnih vizij, tvojemu povečevanju trpljenja, odpovedi in žrtvovanja. In mimo teh idealov sem našel govorico s svetom in zato sem ga doživljal manj sovražno in tudi manj zanikovalsko. Zgodilo se je pač to, kar se velikokrat zgodi, da tudi z doslednim zanikovanjem prideš do resnice. Do resnice se da priti tudi z radikalnim NE. Priznam, da je bil tedaj obroč stiske manjši in manjši in da je sčasoma, saj kar se tega tiče, razpadel. Svet mi je, sicer zelo skromno, toda vendarle, prisluhnil. Od tam pa je bila še dolga pot do tega, da sem mu prisluhnil tudi jaz.

Jasno mi je še danes, da brez tega radikalnega NE, ki si ga nisem izmislil sam, ne bi nikoli prežrl riževe gore, kjer so na primer Čile, Alžir, Vietnam, Madžarska itd. samo gumidefekt v čudežni socialni zgradbi sveta. Nikoli ne bi bil svetu prisluhnil zares, bil bi posiljevalec, kot so bili tisti trije od zmage pijani vojaki. Zmeraj me je bilo strah tistih, ki se kar tako zaljubijo v zemljin vsakdan, ne da bi ga spoznali do tja, do koder seže, tudi do njegovih brezen.

Prav zato, ker je bilo doživetje, oblikovano v besedo, tista odrešilna stvar, ki me je tedaj rešila in reševala more in popolne samote, sovraštva in dokončnega zanikovanja vsega, sem postal ne samo pisatelj, temveč kar svečenik tega poklica.

In nič drugega se ni moglo zgoditi kot spet to, da sem padel v objem tvojih knjig, kajti poklicnemu pisatelju, ki se ves preda svojemu delu (moj razlog je bil več kot temeljit), se pri nas ne more dogoditi hujši, bolj postan in bolj ponavljajoči se stereotip, kot je pisateljstvo kot poklic z vsemi svojimi psihološkimi in socialnimi posledicami.

Pri tem gre pravzaprav za dve stvari. Človek ne postane pisatelj zaradi svoje genialnosti, vsaj jaz nisem, ampak po moje prej zaradi te ali take potrebe, kot sem jo tukaj opisal. In prav zaradi tega, ker to ni nobena genialnost, temveč nekaj povsem drugega, je treba veliko, veliko delati in se posvečati delu tako kot pri vsakem drugem poklicu, ki ga hočeš izmojstriti. Zlasti tedaj, ko začneš — začnejo pa ponavadi mladi ljudje in ponavadi so pisatelji tisti, ki se jim take reči, kot sem jih opisal, nagrmadijo skupaj tudi tako, da razen kože in rok niso ničesar podedovali, in ker njihove učne dobe ne plačujejo tako, kot plačajo vsakega vajenca, se znajdejo kmalu, ne da bi vedeli kako in zakaj, spet v podobnem starem precepu. Požvižgati se moraš na vse, celo na streho nad glavo, na svežo srajco, na to, da si vsak dan sit, in to sredi blišča potrošniškega in proizvodnega sveta, in tako ti preteče deset ali pa še več let, ko nenadoma začutiš, da si spet z vsem, kar si, na robu, ne v opoziciji, ampak zunaj sveta, kajti z Bogom in idejo ne moreš vzpostaviti stikov, z ideali trpljenja in odpovedi in žrtev, za kar imaš spet veliko priložnosti, saj si spet izobčenec, tudi ne. In tako sva spet skupaj in tako si v kaki knjižnici spet izposojam tvoje knjige, kjer imaš ti, Ivan, to vse tako do kraja popisano. Medtem ko te človek tedaj prebira in išče skupen jezik, pa čas in življenje bežita in bežita, vlak za vlakom beži, ti uhaja, pri čemer seveda ne gre za vse potrošniške attribute, temveč za tiste reči, ko sleherni človek išče svoj socialni medij, svojo krvno skupino, prek katere prihaja v ves svet, kajti svet je organizem v celoti in vsaka taka krvna skupina, kamor si vključen, te po svojih žilah odvodnicah in dovodnicah spaja z njim, če pa tega ni, si izobčenec, slaven v Ljubljani, njenih predmestjih in po ljubljanskih beznicah, toda spet pod isto knuto kot tedaj, ko si začel, ko zaradi tiste nerazumne in še neartikulirane stiske nisi našel stika z ničimer. Stvari se ponovijo, stvari se ponavljajo in človek nekaj časa spet naseda vsem tem odpovedim, žrtvam in kaj jaz vem še kaj, kar bi moralo biti za slovenskega pisatelja samo po sebi razumljivo in kar zmeraj pojasnjujejo kot eno od temeljnih vrednot in zavez pisateljskega poklica, vendar postaja vse to skupaj slepa rumena pega.

Nič drugega ti ne preostane, kot da takoj po občnem zboru v društvu književnikov odideš med svoje ljudi. To pa je Sine, ki se mu končuje njegova življenjska pot in usoda v Emoni, Frakelj, prav tam, Ančka iz Most v Slonu, Bogo Kramer v Dajdamu, Drago Klepej pri Mraku, Niko Javornik pri Amerikancu, vsak ima svojo zaključeno usodo v eni od ljubljanskih beznic, v enem od ljubljanskih podstrešij ali kleti, vse te usode se končujejo, bili pa so to sejanci peska, delavci v mestni kanalizaciji, kmečki fantje, ki jih je razslojevanje vasi vrglo na pločnik pred Rio, železničarji, ki so nekaj desetletij preživeli tako kot moj oče, pa jim je počilo pero in so se znašli tam, kjer se je znašel slovenski pisatelj, ki mora bojda(!) imeti za temeljno vrednoto svojega dela lastno izobčenost. Toda tudi tukaj ni čisto njihov, zato je izobčen dvakrat.

Kaj sem ti pravzaprav hotel reči? Da ni prav, da se slovenski pisatelj, če vzame svoj poklic do konca zares, znajde na socialnem dnu, da je izob-

čenec? Ne vem... najbrž bi bilo to treba pogledati z več plati. Če pogledava midva, ti in jaz (zaradi tega sem si dejansko vzel pravico, da ti pišem), potem jo lahko vidiva tudi s te plati, da je to pravzaprav naša slovenska specialiteta, kot imajo drugi ražnjiče na žaru. In ne samo specialiteta, temveč kar stereotip, saj v tej koži, v kakršni si bil ti in sem bil jaz, nisva edina, poznam še nekaj mlajših od sebe, ki doživljajo prav ta hip natančno isto: starejši jim ne priznavajo ničesar, če pa poklicnemu mlademu pisatelju, ki je opravil svoj vajeniški izpit, ničesar ne priznaš pri njegovem delu, ga obsojaš na popolno socialno bedo. Gledam jih, kako drsijo po tej špirali na dno, kako jim razpadajo družine zaradi tega, ker nič ne zaslužijo, kako spijo v kaki počitniški baraki ob Ljubljani, ker... itd... itd... Po priznanih družbenih merilih so socialno in družbeno infantilni pri sedemindvajsetih ali pa tridesetih letih. Čeprav drugače niso. Poznam tudi tiste, ki so to vedeli, še preden so se dodobra lotili pisateljstva, postali so profesorji, uslužbenci in njih vnema in trud za pisanje je bolj nedeljska vnema, kot pa kaj drugega, včasih pa še nedeljska ne, saj imajo ob nedeljah svojo družino na grbi. Nekateri, najspretnjši, so nekaj časa prerisavali tuje vzorce, nadarjeno in za svoja leta kar dobro, za kaj drugega seveda ni časa, in dobili so jih po glavi zaradi tega, ker to seveda ne raste na naših logeh; tako so jih dobili, kot da so tega sami krivi.

No, rekla sva, da bova pogledala, kaj se zgodi s slovenskim pisateljem, ki v času zorenja pristane, tako kot ti ali jaz in še marsikdo drug, na socialnem dnu. Komaj se je bil rešil stiske osamljenosti, našel prek pisanja referenco s svetom, že se znajde v svetu, v katerem je sam po sebi izobčen. Ne zaradi kakega posebnega veselja do boheme.

Dogaja se ti pač, da vanj ne sodiš, saj pravzaprav delaš in delaš in si ves naravnat k nekemu namenu in cilju, obenem pa se ti dogaja tudi to, da ne sodiš nikamor drugam, kajti spiralo družbe določata denar in imetje, zlasti v tem proizvodno — potrošniškem času, ko pomeni kupljeni predmet več kot človeška glava. In tako pravzaprav spet nisi nikjer in kljub temu, da te spirala, na kateri si, zmeraj bolj vleče na dno (to sta neizogibna težnost in logika), si vseeno z vsemi svojimi duhovnimi učinki vsaj nekaj časa zunaj, nazadnje pa ostaneš tudi s svojo dušo tukaj. In tukaj je spet Sine, ki ga najdejo šele po treh dneh mrtvega v brlogu (ker sploh ni več podobno človeškemu bivališču), Bogo Kramer, ki umre na Studencu od tablet in alkohola, Niko Javornik, ki zmrzne na Streliški ulici, Ančka iz Most, za katero ne veš več, ali je nora ali zmeraj pijana, Jobenti, ki ne more izgovoriti »e« in prodaja rože po lokalih, da preživi sebe, ker je preveč grda, in svojega Milana, ki je brez nog, Drago Klepej, ki ga po dolgih letih srečaš spet čisto na tleh in za katerega ne veš, ali bo šel pod vlak ali ne, Nuška, ki piše pesmi in umira za tuberkulozo, Karmen, ki se klati brez službe okoli, dve leti, potem se poroči in postane uslužbenka in gospodinja, Repe, ki mu upokojeni major v neki kleti kuha poslednji čaj na tem svetu, in še in še... vsi so bili nekoč sejalcji peska, tramvajerji, študenti medicine, delavci na železnici, v fabrikah, komercialisti, potem pa se je zdaj temu zdaj onemu zataknilo kolo in znašel se je na tem dnu, in z njimi seveda tudi jaz, zaradi svojega poklica.

Pa čeprav sem si tedaj, ko sem dobil kak skromen honorar, naročil taksi, kot ti, Ivan, kočijo.

Lumpenproletariat ... res ... toda dolga leta je bil to proletariat in, oprosti, že dolga leta sem novinar, pa mi nihče ne pove o svojem življenju delavca, niti stotinko tistega, kar so mi povedali v tistih petnajstih letih »lumpenproletarci«, ko sem večinoma živel med njimi. Zakaj? Zato, ker se šele »na robu« ljudje odprejo in ti povedo o sebi vse, kar so živeli, in kakšno je življenje.

In vem, dragi Ivan, da mi boš verjel, da njihove izpovedi, ki sem jih poslušal, pa tudi doživljal, skoraj petnajst let, niso »tragedične«, vsaj tako jih ne pripovedujejo, včasih so celo polne humorja, polne ljubezni, polne sle po življenju, po pravičnosti, po vseh mogočih rečeh, ki jih tako resnične ni mogoče, po mojem najti nikjer druge.

In povedati ti moram, da sem po dolgih letih, ko sem se jih spominjal v eni svojih knjig, prvič uporabil besedo ljubezen. Od takrat jo porabljam večkrat, zato ker šele od takrat vem, kaj je, kakšna je, ko je ta beseda očišče na vseh tistih dodatkov, ki krasijo ta ljubi izumetničeni meščanski idealiziran literarni besedni svet.

Tam sem se naučil spoznavati svetlobo! Kajti ljudje, ki sem jih srečeval, so bili vendarle navsezadnje obdarjeni z njo.

Toda ... to je svet socialnega dna, drobnih prestopkov in najmanj, kar se ti zgodi v njem, je, da se stegneš za šankom. Nihče od tistih, ki so bili tako rekoč moja generacija po ljubljanskih lokalih in beznicah in podstrešjih, skoroda ni več živ. Navsezadnje pa ti to dobro veš ... Tista svoboda, ki jo imaš, se ti sprevrže v nesvobodo ... in nazadnje tudi veš, kako padeš po stonpicah, ravno tedaj, ko bi s svojo zrelostjo lahko začel pisati, saj si vse svoje življenje posvetil temu poklicu, ne da bi vedel, kakšno žrtev pravzaprav pri nas terjajo od tebe. Razumel me boš, če sem mu obrnil hrbet. Namreč pisateljevanju kot poklicu, kajti z njim sva bila že tako daleč, da je bil že pravi čudež, ki mu še dandanes čisto ne verjamem, ker sem se uprl sili in logiki težnosti na tisti spirali, ki pelje še naprej od dna. Na dnu, dna ni konca.

In tukaj se začenja perverzni del zadeve. Prav zaradi tega stereotipnega modela, ki vsebuje seveda spet žrtev, spet trpljenje, spet te ideale, je ta poklic posvečen, ne glede na to, ali ga preživiš v fotelju ali na dnu, ki nima dna. In ker je tak, ga tudi ne smeš zapustiti. Vsa ljubljanska srenja je zagnala krik in vik, ker sem postal novinar in ušel edini možnosti, ki lahko še sledi iz tega, namreč, da padeš po stopnicah in potem sramežljivi slavisti svojim dijakom med solzami prikrivajo dejstvo, da si padel pijan.

Če ti to uspe, se rešiš tistih idealov, o katerih ti pišem že ves čas in ki se ti kar naprej kot kamni sesedajo na tvoje življenje, so pa seveda tudi zmeraj kurantno blago v rokah vseh črnoborzijancev duha, toliko vrednejši in prepričljivejši na črni borzi, kolikor so brez zgodovinskega zadaha, kolikor so prav iz današnjih dni.

To je za črnoborzijance, so pa nekaj vredni tudi za elito, ki ni elita duha, temveč socialna kulturniška elita, ki jo odlikujeta topoumnost in ponižavost. Tudi ta je vključena v to črno borzo pri preprodaji in falsificiranju teh idealov in vrednot, in tudi ta brani do zadnje škrge svojega skromnega diha ta Svet, saj kaj malega, kakšen droben privilegij, pade tudi k njej pod mizo.

In v tem zakotju živi drug del slovenskega pisateljstva, ki mu ni kaj zameriti, ker je bil toliko bister, da je vedel vnaprej, kaj ga čaka, če mu bo

šlo zares in, ker se mu je (upravičeno!) videl tvoj padec po stopnicah klavrn in človeka, kaj šele poštenega delavca (pisatelja), komaj vreden. Temu zakotju pravzaprav nimam kaj očitati, razen tistega, kar sem omenil že prej. Namreč, da je zagnal vrišč in krik, ker me je bil izbral za svoj kos žrtvenega pujsa, zato da bi bilo tudi to bivanje v tem zakotju potrjeno s temi ideali in s temi vrednotami.

Toda ali je kaka razlika med tem zakotjem in med pisateljem, ki je v resnici že od kar pomnim v Sloveniji lumpenproletarec? Sčasoma ni nobene, le da v zakotju ne prideš do druge samoprevare kot te, da nisi zakoten in do nobene druge iluzije kot do svoje lastne pomembnosti, čeprav te nihče resno ne jemlje. Vsakemu se zdiš vaški norček, pustna šema, ki šari z nekimi izmišljenimi rustikalnimi iluzijami in ki je tvoja edina skrb, da se boriš kar naprej za stare hiše in za čistočo zraka, buldožerji časa pa rijejo naprej, ne da bi se za hip ustavili.

In zdaj zadnje vprašanje: ali navsezadnje ni vseeno, kako si izobčen, ali kot družbeno zakotje, ki ima namišljen elitni nadih, ali pa kot lumpenproletarec v Emoni? Navsezadnje je vseeno, kajti v obeh primerih si »out«, v obeh primerih tečejo mimo tebe vse silnice, življenje, ki je navzlic vsemu postalo pravičnejše od tvojih časov, življenje, ki ima vendar precejšnjo obilico novih in bogatejših razsežnosti, kot so beznica, Ottakring in miselna topoumnost in neprenehno valjanje v enih in istih stereotipnih šablonah.

In kaj si? Hud zaostanek, in nazadnje se zgodi paradoks, ko postane slovenski pisatelj najbolj zaostali del te naše družbe, če že hočeš temu tako reči. Najbolj reakcionaren. Je proti industriji, proti tehniki, proti civilizaciji, ne pa samo proti negativnim posledicam. Vse to meče v imenu teh idealov in vrednot v isti koš in postaja iz dneva v dan večji bedak. In bog ne daj, da bi ga kdo resno jemal.

Toda vprašanje je, ali je sam kriv, da je tako. Ali je sam kriv, da se stereotip, ki je bil doslej zanj zakon v vseh meščanskih vladavinah, ponavlja tudi po letu 1945? Mislim, da to ni samo njegova krivda, ali pa sploh ne, mislim, da ob mrzlici za proizvodnostjo na hitrico vlečemo iz rokava sto let stare vzorce o človeku, vse tiste, ki sem jih jaz kot otrok videl razbite na tleh in z njimi »futramo« vse, ki se hočejo temu posvečati. Mogoče je tako, mogoče ne, ampak . . . stanje je tako.

Kje je tu pot iz tega, ne vem. Kot pisatelj pisatelju ti govorim iskreno, da vem samo za nekaj meglenih kažipotov, in ti so: mimo teh meščanskih vrednostnih klišejev, kamor sodi vsa ta perverzna trpljenjska in izobčenska ideologija pisateljstva. To je, mimogrede, klerikalizem v svoji najsodobnejši preobleki.

In zato ti na koncu predlagam, ker vem, da si me dobro razumel (zato si imel zmeraj več posluha kot kdorkoli drug), da mi pomagaš vsemu temu pokazati fige. Že zaradi stopnic, po katerih si padel.

Vem, da med nama ni bilo nikakega nesporazuma glede tega, kajti pisatelj, če že ima kako stran, mora biti na strani ljudi, resnice in ljubezni . . .

Zadnjič sem govoril s staro ženo, upokojeno učiteljico z Vrhnike, ki ji, ko je bila sedemnajstletna dijakinja učiteljskega učiteljskega v Ljubljani, nisi dal rdečega nageljčka, ker si ga dal njeni prijateljici, ko si ju prvič peljal v svoj rojstni kraj. Izprosila in odtrgala je pecelj, ki ga hrani še danes in mi ga je tudi pokazala in rekla:

»Človek bi moral skrbno vse življenje zbirati dragulje, ki jih sreča spotoma, zbirati in spravljati na dnu srca, kajti tedaj, ko enkrat zagotovo ostane sam, jih jemlje ven in tedaj se da spet živeti«.

Te dijakinje se gotovo spominjaš, danes je stara petinsedemdeset let. In gotovo veš, kaj je povedala. Draguljev, ki jih ima življenje, ni v nobenem vrednostnem ali pa kakem drugem sistemu. Vse življenje moraš biti pozoren nanje in vsaki školjki, pa če je na zunaj videti še tako neugledna, je treba prisluhniti, morda pa je v njej skrito, kar iščeš.

In zaradi tega to moje pismo ni namenjeno le tebi, ampak tudi Nataši.

Bojan
Štih

Biti v svojem času in biti proti njemu

(list iz dnevnika, marec 1976)

Zimski večer 9. marca

V Matvejevičevih Razgovorih z Miroslavom Krležo berem tudi tole: »Treba biti opreznim, kad upotreb-
ljam termin *»dekadent«* jer je on — na žalost — služio kao flangrantna politička imputacija. Kad pogledamo danas kako stoje stvari, vidimo da su upravo tobožnji *anti-dekadenti* najviše doprinijeli *dekadenciji*: ne samo literature i filozofije, nego i političke akcije u socijalizmu staljinističkog modela«. (P.

Matvejević, Razgovori s Miroslavom Krležo. Tretja izdaja. Str. 18/19). Če premislimo in pregledamo Cankarjevo literarno usodo v času, ko je pisatelj živel, kajpak lahko brez posebnih težav spoznamo, kako neusmiljeno točna je misel Miroslava Krleže. Dekadenco literature in umetnosti sploh so vzpostavljali in uresničevali predvsem tisti, ki so v imenu tradicije in »klasičnih« vzorov, etičnega in vzgojnega poslanstva umetniške besede in podobe kot zavestni in zavedni antidekadenti preganjali vse tiste ustvarjalce, ki niso hoteli upogniti hrbta in skloniti glave pred njihovimi antidekadentnimi humanističnimi zahtevami. Tudi danes je tako: varuhi klasične tradicije in ne protestni pesniki so povzročitelji (virusi) dekadence v umetnosti. Prešeren, Cankar, Kosovel in ... so protestni pesniki. Zunaj tradicije in proti njej.

Prihaja čas stoletnice. Slavje, slavnosti, govori, zborovanja, banketi, sprejemi, parade, ognjemeti, baklade, čitalniške besede, uvodniki, koncerti itd. Tam nekje v zgodovini, v preteklosti pa je mrtvi Ivan Cankar. Nekoč seveda živ. Osmega marca 1976 sem v Delu, v uvodniku, ki ga je napisala Ivanka Vrhovčak, prebral tudi teli dve besedi: biološka reprodukcija. Nekaj